

Urška Perenič
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 82.0:001.5:316.28

Intersubjektivnost kot etično načelo (empiričnega) literarnega raziskovanja

Prispevek obravnava znanstveno načelo intersubjektivnosti, ki v konkretnem primeru pomeni zmožnost, da člani literarne raziskovalne skupnosti razvijejo primerljive oz. skupne razlage in opise literarnih pojavnosti. Med glavnimi pogoji za zagotavljanje intersubjektivne preverljivosti rezultatov sta oblikovanje skupnih oz. ustreznih konceptov predmetnega področja, ki preči vprašanje metod, ter ustreznost in dostopnost gradiva za raziskovanje, na podlagi katerega je mogoče zagotoviti nadindividualne razlage in opise pojavov, ki dobivajo status znanstveno objektivnih razlag.

intersubjektivna preverljivost, komunikacija, sistemska teorija, radikalni konstruktivizem

This contribution deals with the concept of inter-subjectivity, which in a specific case means that members of a literary research community develop comparative or common explanations and descriptions of literary phenomena. Among the key conditions for guaranteeing inter-subjective provability of results are the formation of common or suitable concepts relating to the subject area that covers the question of methodology, and the suitability and accessibility of research material, on the basis of which it is possible to ensure supra-individual explanations and descriptions of phenomena, which acquire the status of objective academic explanations.

inter-subjective probability, communication, systemic theory, radical constructivism

Pojem etike se v pričujočem sestavku povezuje predvsem z osnovnimi etičnimi načeli znanosti, med katerimi posebno mesto zavzemajo objektivnost, stabilnost in pa preverljivost spoznanj. Ta načela so v znanosti univerzalne vrednosti.² Kategorija objektivnosti je pomembno, če ne osrednje znanstveno načelo v radikalnem konstruktivizmu (RK), ki predstavlja teoretično ozadje empirične literarne znanosti (ELZ), saj naj bi se znanstvene razlage napram subjektivnemu vrednotenju naslanjale na preverljiva dejstva. To je hkrati pomembno za prenosljivost védenja. Objektivnost v RK, in posledično ELZ, tako nima ontološkega statusa, ampak se najožje povezuje s principom intersubjektivnosti oz. intersubjektivne preverljivosti znanstvenih rezultatov. Kakor zapiše eden od utemeljiteljev radikalnokonstruktivistične teorije Ernst von Glaserfeld, se lahko edino v intersubjektivnosti potrjuje objektivnost naših konstrukcij [razlag, predstav, modelov] sveta (Glaserfeld 1999: 3). Rečeno drugače: pri produciranju znanstvenih razlag in opisov resničnosti moramo upoštevati druge (Glaserfeld 1987: 413) raziskovalce, saj je za veljavnost spoznanj potrebno njihovo soglasje. Etika v konstruktivistični perspektivi potemtakem pomeni način znanstvenega delovanja, pri katerem v dialogu oz. konsenzualnem so-delovanju z drugimi konstruiramo znanstvene opise pojavov, ki jih preučujemo.

2 S tega stališča se npr. Glaserfeldu ne zdi smiselno razlikovanje med t. i. empiričnimi in neempiričnimi znanostmi, saj naj znanost sploh ne bi dopuščala subjektivnih oz. individualnih interpretacij preučevanih pojavov (Glaserfeld 1999: 12). Nekoliko poseben status imajo tu glede naštetih etičnih načel družboslovne in humanistične znanosti, kjer pa tudi obstajajo možnosti za empirizacijo.

Etično načelo »objektivnosti v intersubjektivnosti« je dosti prepričljivo utemeljeno v empirični teoriji o delovanju živih, kognitivnih (v nadaljevanju kar živa bitja oz. ljudje) in socialnih sistemov. Ti sistemi nastajajo tako, da živa bitja medsebojno komunicirajo in tvorijo skupna družbena področja. Z vidika obstoja živih bitij, ki se lahko vzdržujejo samo v odnosu do okolja, so socialni sistemi ključnega pomena, kar kaže na pomembnost socialnega komunikacijskega so-delovanja ljudi. Teorijo sistemov sestavljajo (nevro)biološke empirične razlage o delovanju živih bitij (H. R. Matu-rana, F. J. Varela, G. Roth, T. Fuchs, G. Hüther itn.) in sociološke empirične razlage o delovanju socialnih sistemov (npr. P. M. Hejl), ki na kratko in skupaj pravijo takole: Živi, kognitivni sistemi nimajo dostopa do resničnosti same na sebi, ampak so njihove razlage sveta rezultat njihovega zaznavanja, spoznavanja, izkušanja ter komunikacije z drugimi (živimi, kognitivnimi sistemi). Njihove predstave sveta, razlage in ravnanja so zato rezultat njihove biološke zasnove, kognitivnih mehanizmov in pa družbenih komunikacij.

Prej omenjeni nemški filozof in psihiater Thomas Fuchs na podlagi svojih raziskav možganskih funkcij, v katerih se za posebej pomembne izkažejo vplivi iz okolja, navaja, da so vse oblike spo-znavanja in ravnanja predvsem vrste (med)osebnihi človeških komunikacij (Fuchs 2012). Opre-delitev implicira obe vrsti empiričnih dejavnikov, ki pogojujeta naše konstrukcije, razlage, predsta-ve in podobe sveta; po eni strani je vloga pripisana subjektovemu izkustvu in individualnim načinom spoznavanja in doživljanja, po drugi strani pa je podčrtana subjektova vpetost v socialne komuni-kacije, preko katerih se šele lahko oblikujejo konsenzualni oz. obče veljavni modeli sveta.

Eno od družbenih področij je literarnoznanstveno, h kateremu spadajo literarnoznanstvene prakse in načini ravnanj; ta so v perspektivi teorije sistemov tako rezultat (individualnih) izkušanj kakor medsebojnega so-delovanja članov raziskovalne skupnosti. Rusch na primer navaja, kako se literarni znanstveniki po načinih delovanja v bistvu ne razlikujejo od drugih, in od tod izpelje sklep, da so literarnoznanstvene razlage v bistvu samo instrumenti živih bitij v medosebni komuni-kaciji (Rusch 1987: 384).

Ne glede na vlogo individualnega izkušanja, ki spada v začetne faze raziskovalnega procesa, se pri avtorjih, ki skušajo pojasniti procese konstruiranja človeškega védenja, poudarek seli na ravnino komunikacijskega so-delovanja. To je tudi v skladu z načeli na znanstvenem polju, kjer gre za prizadevanje po čim bolj trdnem in obsežnem soglasju glede dobljenih ugotovitev. Schmidt pri koncipiranju empirične literarne znanosti (ELZ) literarnoznanstveno ravnanje opredeli kot socialno in komunikacijsko ravnanje, za katerega so značilni sodelovanje, kooperativnost in skupno reše-vanje problemov (Schmidt 1987: 63–64).

So-delovanje pri reševanju literarnoznanstvenih problemov lahko poteka na različne načine. Po eni strani je lahko individualno (v tem primeru gre bolj za delovanje) in zaradi razlik v pristopih ter koncepcijah vodi tudi v konflikt med posameznimi člani raziskovalne skupnosti, po drugi strani je lahko znanstveni proces umeščen v kooperativno mrežo odnosov med partnerji, ki sodelujejo v raziskavi, in konstruiranje védenja poteka zadružno, kar naj bi zagotavljalo večjo stopnjo intersu-bjektivnega »podoživljanja« oz. večjo stopnjo primerljivosti rezultatov. Vendar tudi vse kooperativne oblike pri reševanju konkretnih problemov s stališča načela preverljivosti niso enako ustrezne (razi-skovalci v skupini naj bi npr. vsi imeli pregled nad vsem gradivom, ob katerem se rešuje problem, in njihovi koncepti se ne bi smeli razlikovati, če naj raziskovanje poteka načrtovano). Ustreznost

oblike zato presojam v naslednjih dveh smereh. 1) V odnosu do konceptualizacije predmetnega področja (literatura), ki je obenem v najtesnejši zvezi z načini postopanja v literarnem raziskovanju (uporaba ustreznih metod). 2) V zvezi z gradivom za raziskovanje, ki je z vidika zastavljenega problema, koncepta in metode spet različno ustrezno.

Problem konceptualizacije bi se dalo še najbolj pojasniti ob dveh »skrajnih« konceptih literature, ki ju imenujmo kar tekstualni in kontekstualni pristop. Za razliko od prvega pri drugem literatura ni konceptualizirana samo kot korpus literarnih besedil, ampak tudi kot skupina literarnih ravnanj proizvodnje, posredovanja, sprejemanja in obdelovanja, z njimi povezanih medijev in institucij, ki predstavljajo celoto literarnega procesa. S prvim konceptom je na splošno povezana tekstualna interpretacija, ki je tule pojmovana kot način za posredovanje »pravilnih« pomenov literarnih besedil in kot rezultat subjektivnega oz. individualnega doživljanja in razumevanja posamičnih literarnih besedil.³ Z drugim konceptom je povezan sistemski ali komunikacijski pristop, ki naj bi spodbujal širšo uporabo in zagotavljal ponovljivost raziskovalnih strategij, kar je podlaga za oblikovanje nabora skupnega razumevanja. S tem ko namreč izhodišče in predmet raziskovanja niso samo izbrana besedila s poudarkom na individualnem razumevanju, čustvenem doživljanju in vrednotenju – vse to se razlikuje od bralca do bralca in je različno tudi pri istih bralcih v različnih momentih recepcije –, ampak se znanstveni opisi in razlage osredotočajo na literarne dejavnosti (od proizvodnje do sprejemanja) in procesualni vidik literarne komunikacije, je mogoče v večji meri medsebojno preveriti spoznanja in doseči glede njih večjo stopnjo soglasja (prim. Schmidt 1987: 64–67; 1991: 344 sl.)

Med primeri preučevanja procesov so npr. preučevanje posredniških razmer, uredniških vidikov literature ali zgodovine urejanja nekega besedila, funkcij drugih akterjev, ki skrbijo za oblikovanje, zalaganje, posredovanje, zbiranje ali hranjenje literature in segajo od stavcev do knjigotržcev, preučevanje kontekstov literarnega proizvodnje, kamor spada ukvarjanje z izvirnejšimi konteksti literarnega pisanja, določenimi z najrazličnejšimi dejavniki (od socialnega in gmotnega položaja avtorja do nazorske orientacije idr.), ter preučevanje kontekstov sprejemanja, ki so na podoben način vpeti v dinamiko političnih, kulturnih, socialnih, ekonomskih idr. standardov (prim. Schmidt 1989; 1991, Rusch 1993, Perenič 2010 idr.). Na značilnosti naštetih procesualnih aspektov literature ni mogoče sklepati (samo) iz posamičnih literarnih besedil, katerih smisel se vzpostavlja na podlagi literarnih konvencij (konvencija polivalenčnosti), ampak metoda zajema predvsem obstoječe in neliterarne vire, ki naj praviloma ne bi bili podvrženi večpomenskosti. To spada pod točko 2). Vire bomo strnili pod oznako dokumentarično gradivo, razumljeno v najširšem pomenu besede, saj se nanaša na vsa različna literarna ravnanja v sinhroni in diahroni dimenziji literarnega življenja. Mišljeno je vse gradivo, ki je nastalo v procesih proizvodnje (literarnega pisanja), posredovanja (npr. pri delu posredniških ustanov, medijev) in sprejemanja literature ter izpričuje in potrjuje njen obstoj. Sem spadajo različne vrste dokumentov, ki so: korespondenčni viri, pisemske zbirke (avtorjev in z njimi povezanih akterjev na literarnem polju in na drugih družbenih področjih), dnevniški zapiski, rokopisi (del),

3 Schmidt napram interpretaciji iz nabora metod npr. ne izključi tekstno-stilne analize, čeprav gre bolj za singularne študije besedil, ki v ELZ nimajo prvenstvene vloge. Vendar to potrjuje, da je vzpostavljena razlika med tekstno analizo kot strukturalno-pomensko razčlenbo ter interpretacijo kot izrazito doživljajsko-vrednotenjsko analizo besedila, ki ne more zadostiti kriterijem znanstvenosti (Schmidt 1987: 68, prim. Schmidt, Meutsch 1985, Meutsch 1985).

druge vrste zasebnih in javnih pisanj, lahko tudi zapuščinski predmeti (npr. fotografije), listine (npr. spričevala, priznanja), pogodbe (npr. avtorske, založniške, trgovinske), pričevanja, časopisni članki, programi založb, popisi zasebnih knjižničnih zbirk, naročniški sezname knjižnic, društev idr. kulturno-literarnih ustanov, katalogi, bibliografije, sezname naročenih, branih, tiskanih, prodajanih periodičnih publikacij, gledališki sporedi, literarne kritike itn. Za novejši čas ne moremo spregledati niti avdio-vizualnih virov in vsebin, katerih hranjenje so omogočili novejši mediji, kot so mikrofilm, zvočni posnetek, video zapis, ali digitalnih oblik zapisa, ki omogočajo (dolgo)trajno hranjenje naštetih in podobnih vrst gradiva.

Kar je pomembno za intersubjektivno preverljivost rezultatov, še zdaleč ni samo trajno hranjenje. Bolj gre za to, da je gradivo dostopno tistim, ki sodelujejo pri reševanju znanstvenega problema,⁴ ki – če gremo od gradiva nazaj h konceptu in k metodi –, pa mora potekati po vnaprej določeni metodološki strategiji. Do primerljivih oz. istih ugotovitev naj bi bilo načeloma mogoče priti ob ponovitvi začrtanih korakov strategije, ki potekajo ob t. i. dokumentaričnem gradivu.

Tudi Rusch, ki je med literarnimi teoretiki veliko premišljal o načelu preverljivosti v literarni vedi, ni dal samo velikega poudarka hranjenju gradiva in dostopnosti virov za raziskovanje, temveč je obenem pisal o ustreznem načrtovanju strategij za raziskovanje. Med pomembnejšimi značilnostmi preverljive znanstvene strategije, ki jo očrta, bi omenila: a) izvedljivost (nem. *Ausführbarkeit*), ki jo razumem v smislu praktične uporabnosti in zmogljivosti strategije, b) posplošljivost (nem. *Verallgemeinerbarkeit*) [uporabnost strategije pri razlaganju enakorodnih pojavov] in c) zanesljivost (nem. *Zuverlässigkeit*) s poudarkom na časovni indiferentnosti, kar si razlagam predvsem kot uporabnost strategije na daljši rok. Rusch (1987: 389) konkretnih primerov strategij ni podal, vendar si jih zlahka zamislimo, ker gre za skupno sistemsko koncepcijo literature. V nadaljevanju si jih bomo nekaj pogledali glede na različne faze literarnega procesa ter jih poskušali povezati z gradivom, ki pride v poštev za njihovo obravnavo in ki omogoča preverljivost strategij: preučevanje funkcije urednika literarne revije in njegove vloge pri usmerjanju piscev na podlagi razpoložljivih pisemskih korespondenc z literarnimi avtorji, preučevanje tiskarsko-založniške funkcije v odnosu do avtorja npr. na podlagi obravnave pogodbenih listin, preučevanje trženjskih strategij na podlagi promocijskega materiala založniških hiš, njihove povezanosti s knjižnicami in knjigarnami, kar npr. izpričujejo sezname naročnikov, preučevanje razmerij med literarnimi avtorji in bralci na podlagi obravnave literarnih prireditev (npr. literarni večeri), vloga literature v gledališču na podlagi gledaliških programov in podobno. Veljavnost naših razlag bi torej praviloma potrdili, če bi se v vsakem posameznem primeru oprli na posamično vrsto gradiva – pri tem izhajamo iz tega, da je dostopno vsem v raziskovalni skupini – in če bi ponovili posamezne strategije, ki sestavljajo naš koncept in se med sabo ločijo po raziskovalnih vprašanjih.

Te razlage so v perspektivi radikalnokonstruktivistične in sistemske teorije seveda še naprej samo konstrukcije (ne pa odslikave sveta). Vendar pa naj bi bilo takšno prepričevanje⁵ drugih raziskovalcev o ustreznosti dobljenih rezultatov dosti odgovorno v tem smislu, da ne temelji na

4 Od tod je verjetno tudi jasneje, zakaj sta tako pomembni elektronska in digitalna hramba in prizadevanje za javno dostopne zbirke podatkov.

5 Glaserfeld npr. uporablja izraz »podtikati« (1987: 415–417; 1999: 1–3), ki pomeni, da druge z močjo znanstvenega argumenta prepričujemo v ustreznost svojih razlag pojavov.

preferiranju izrazito subjektivističnih pogledov na stvarnost, ampak se razlage in opisi pojavov oblikujejo na podlagi skupnih »pravil«⁴ cele skupine. Zaradi tega jim lahko pripišemo objektivnost.

Literatura

- FUCHS, Thomas, [2008] 2012: *Das Gehirn – Ein Beziehungsorgan: Eine phänomenologisch-ökologische Konzeption*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- von GLASERFELD, Ernst, [1984] 1999: *Konstruktivistische Diskurse*. Siegen: Institut für Empirische Literatur- und Medienforschung (LUMIS-Schriften 2).
- von GLASERFELD, Ernst, 1985a: Konstruktion der Wirklichkeit und des Begriffs der Objektivität. H. Gumin, A. Mohler (ur.): *Einführung in den Konstruktivismus*. München: R. Oldenbourg. 1–26.
- von GLASERFELD, Ernst, 1985b: Einführung in den Radikalen Konstruktivismus. P. Watzlawick (ur.): *Die erfundene Wirklichkeit*. München, Zürich: Piper. 16–38.
- von GLASERFELD, Ernst, 1986: *Begriffssemantik und Wissenskonstruktion*. Braunschweig, Wiesbaden: Vieweg.
- von GLASERFELD, Ernst, 1987: Siegener Gespräche über Radikalen Konstruktivismus. S. J. Schmidt (ur.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 401–440.
- MEUTSCH, Dietrich, 1985: *Überlegungen zu einem holistischen psychologischen Modell literarischer Verstehensprozesse: Forschungsergebnisse, Beschreibungsebenen und die Entwicklung mentaler Modelle*. Siegen: Universität Siegen.
- PERENIČ, Urška, 2010: *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabi primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica 16).
- PERENIČ, Urška, 2013: V prerezu slovenske empirične literarne znanosti. *Slavistična revija* 61/1. 275–284.
- RUSCH, Gebhard, 1987: Autopoiesis, Literatur, Wissenschaft: Was die Kognitionstheorie für die Literaturwissenschaft besagt. S. J. Schmidt (ur.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 374–400.
- RUSCH, Gebhard, 1993: Literatur in der Gesellschaft. S. J. Schmidt (ur.): *Literaturwissenschaft und Systemtheorie: Positionen, Kontroversen, Perspektiven*. Opladen: Westdeutscher Verlag. 228–244.
- SCHMIDT, Siegfried J., [1980] 1991: *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SCHMIDT, Siegfried J., 1987: Der Radikale Konstruktivismus: Ein neues Paradigm am interdisziplinären Diskurs. S. J. Schmidt (ur.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 11–88.
- SCHMIDT, Siegfried J., 1989: *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SCHMIDT, Siegfried J., MEUTSCH, Dietrich, 1985: Über die Rolle von Konventionen beim Verstehen literarischer Texte. *SPIEL* 4/2. 381–408.